

Iraklı Alim Mahmud el-Alusi'nin Hatıralarında İstanbul

Süheyl Sapan

Kral Suud Üniversitesi

Giriş

Son asır Osmanlı Bağdatı'nın yetiştirdiği belki de en önemli ilim ve fazilet adamlarından biri olan Mahmud el-Alusi ile uzun yıllar önce, fakülte yıllarında tefsiri münasebetiyle tanışmış, Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi hakkında yazdığı nefis kitabını okumuş, İstanbul'a yaptığı seyahat hakkında bilgi sahibi olmuştum. Bu seyahatını derli-toplu bir şekilde bir kitapta topladığını tahmin etmiştim. Ancak bu tebliği yazmaya başlayınca, yanıldığımı farkettim. Zira seyahatının normal bir ziyaret olmaması, İstanbul'da nisbeten uzun süre kalması ve üzerinde bıraktığı etkiden dolayı birkaç kitabında ve farklı vesilelerle bu anılarını anlattığını gördüm. Dolayısıyla başlığında İstanbul'un yer aldığı *Neşvetu's-şemûl fi's-sefer ilâ İstanbul* eseri yanında bu çalışmayı diğer dört kitabının ışığında kaleme aldım.

Alusi'nin İslami ilimlerde değerli ilim adamı vasfı yanında, edebiyat ve belâgat alanında da üst seviyede olduğu, İstanbul seyahatı ile ilgili yazdığı kitapta olduğu gibi, diğer eserlerinden de kolaylıkla anlaşılabilir. Kullandığı edebi dil, takip ettiği belagatlı üslup

ile belirli isim ve kavramların kullanım şekline bakarak, çok eski bir Arap edebiyatçısıyla karşı karşıya olduğumuzu kolayca fark edebiliriz. Örnek olması bağlamında İstanbul yerine bazan kullandığı “*Feruk*” ismi çoğu edebiyatçının belki de bilmediği İstanbula özgün bir isimdir. Yine normal nesir olarak yazdığı kitaplarının cümlelerinin nazım gibi kafiyeli olduğunu görebiliriz. Mesela İstanbul’a gidiş nedenini anlatınca külfetli cümleler kurduğunu görürüz:

سافرت من الزوراء لأمور يتشقق لسان القلم عند ذكرها، ويسود وجه
القرطاس مما يصيبه من لطم أكفّ سودها لدى سطرها.

Zevra (Bağdat) dan İstanbul’a gidiş nedenimi anlatmaya kalksam, kalemin dili çatlar, defterin beyaz sayfaları, elin siyah kirliliğinden karaya dönüşür.

Burada belirtmem gereken bir husus, Alusi’nin Bağdat-İstanbul seyahatına ayırdığı kitabı *Neşvetu’ş-şemûl fi’s-sefer ilâ İstanbulu*, yol güzergahı üzerinde bulunan şehir ve beldeler ile buralarda karşılaştığı şahsiyetlere ayırmış olduğudur. Zira yazması 75 sayfadan oluşan bu kitabın 61. sayfasında İstanbula vardıktan sonra, bu şehir hakkındaki çok kısa müşahedatını yazmıştır. Aynı şekilde *Neşvetu’l-Mudâm fi’l-’avdati ilâ Dari’s-selâm* kitabı da İstanbul’dan Bağdat’a doğru yola çıktıktan sonra güzergahı üzerindeki şehir ve beldelerden bahsetmekte, buralarda karşılaştığı ilim erbabı ve idareciler hakkında kısa bilgiler vermektedir. Dolayısıyla her iki kitapta da İstanbul hakkındaki müşahedatı ile ilgili olarak çok az bilgiye rastlanır. Bu iki kitabın tam aksine *Garaib’ul-iğtirab* kitabında, İstanbul’daki gözlemleri hakkında daha detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Alusi’nin Biyografisi¹

Âlûsî, *Garaib’ul-iğtirab ve Nuzhet’ul-Elbab* kitabında biyografisini detaylı bir şekilde anlatmaktadır². Buna göre tam adı, Mahmud

.....

¹ Alusi’nin biyografisini gönderme lutfunda bulunan İSAM kütüphanesi müdürü M. Birol Ülker’e teşekkür ederim.

² Mahmud el-Alusi, *Garaib’ul-iğtirab ve Nuzhet’ul-Elbab*. Bağdat: Şabender mat.(1327/1909) s. 5-26

b. Abdullah b. Mahmud el-Hüseynî el-Âlûsî el-Bağdâdî'dir. Nesebi, baba tarafından Hz. Hüseyin'e, anne tarafından Hz. Hasan'a kadar ulaşmaktadır. Künyesi, Ebu's-Senâ, lakabı Şihâbüddîn'dir. Nisbesi ise, Âlûsî'dir.³

Bağdat'ın köklü ve birçok âlim yetiştirmiş Âlûsî ailesinden olan Âlûsî, 1217/1802 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.⁴ Küçük yaşından itibaren Kur'an'ı ezberlemeye başlayan Âlûsî, babasından Nahiv, Şafiî Fıkhı ve ferâiz okuyup temel eğitim almış, zamanın önde gelen ilim adamlarının meclislerine katılmış ve onlardan ders almıştır. On üç yaşında iken Bağdat'taki Atîke Hâtûn el-Keylâniyye Medresesinde öğrenim hayatına başlayan Âlûsî, ön dört yıl bu medresede okuyarak 1241/1826 yılında hocası Alâaddîn Ali el-Mûsulî'den icazet aldıktan sonra Bağdat'ta birçok medresede müderrislik görevini yürütmüş, camilerde hatiplik ve vaizlik yapmıştır. Yazmış olduğu *et-Tibyân Şerhu'l-Burhan fî İtâ'ati's-Sultân* adlı eseri Osmanlı devleti tarafından hüsnü kabul görerek kendisine "Ruûsu tedrîs-i İstanbul Baş müderrisi" ünvanı verilmiştir⁵. Ardından çok zaman geçmeden 1249/1833 yılında da Bağdat'ın Hanefî Müftüsü olmuştur⁶, daha sonra (29 Recep 1254/17 Ekim 1838 de) Keşfi Osman Efendi Medresesi müderrisliğine ibtidai altmışlı itibari tevcihi yapılmıştır⁷.

Ancak bir iftira sonucu 1263/1847 yılında müftülükten azledildikten sonra yazmış olduğu tefsirini vesile kılarak, içinde bulunduğu durumu anlatmak üzere 1267/1850 yılında İstanbul'a gelmiştir. Burada bir yıldan fazla bir süre kalmış, daha sonra tekrar Bağdat'a

.....

3 Harun Abacı, "Kuran'ın Anlam Farklılaşmasına İrabın Etkisi: Alusi Tefsiri Örneği". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı.(2015).s. 5-6.

4 Şihabuddin Ebu's-Sena Mahmud el-Alusi, *Arif Hikmet, Hayatuhu ve Measırub. Tabkik:El-Hatravi*, Muhammed el-Iyd.Medine: Mektebe'tu Dar et-Turas,1983.sy.13 (daha sonra el-Hatravi diye nitelenecek).

5 Alusi'nin Bab-1 Ali'den gördüğü takdir ile telif ettiği kitaplarının basılması ve taltif edilmesi hakkındaki arşiv belgeleri için bkn. BOA.C.ML, 370/15213. HAT.396/20884; 464/22754; 635/31308; İ.DH.3/141; 77/3829.

6 Abacı, *a.g.e.*, s. 10.

7 BOA.C.MF.117/5836.

dönmüştür. Vefat tarihi olan 1270/1854 te büyük bir kalabalığın katıldığı cenaze namazının ardından Bağdat'ta Şeyh Ma'ruf el-Kerhî kabristanlığına defnedilmiştir.⁸

Âlûsî, gerek Bağdat'ın ilmi hayatında önemli katkılarda bulunan ailelerden birine mensup bulunmasından,⁹ gerekse ilmi ve edebi değeri yüksek eserlerinden dolayı, döneminde Bağdat'ta yaşamış olan ilim adamları kendisi hakkında; Irak âlimlerinin şeyhi, bütün ilimlerde eşsiz âlim, müfessirlerin sonuncusu, tüm insanlığın müf-tüsü gibi nitelermelerde bulunmuşlardır.¹⁰

Âlûsî hem ilim, hem de edebiyat alanında çeşitli konularda 23 kadar eser bırakmıştır, bunlardan kısa risaleler olduğu gibi, 12 cildi bulan ve *Rûhu'l-meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânîl-azîm ve Sebîl-mesânî* ismini verdiği tefsiri¹¹ gibi büyük mecmualar da bulunmaktadır.¹² Ayrıca öğrencilerine çeşitli fihhi konularında verdiği fetvalar da eklenirse, Alusi'nin ulaştığı ilmi seviyenin, boştan gelmediği, ta küçük yaşlardan beri ne denli özenle bu ilmi göreve hazırlandığının da bir göstergesidir.¹³

.....

8 Abacı, *a.g.e.*, s. 15.

9 el-Hatravi. *a.g.e.*, s. 12.

10 Abacı, *a.g.e.*, s. 10.

11 Ruh'ul-Meani tefsiri, ilk olarak Mısır'da Bulak Matbaasında 1301/1883 yılında dokuz cilt olarak basılmıştır. Eser, ikinci kez Kahire'de 1346/1927 yılında on iki cilt halinde basılmıştır. Üçüncü kez, Beyrut'ta Dâru İhyâi't-türâsî'l-arabî tarafından on beş cilt halinde basılmıştır. Dördüncü kez, 1978 yılında, Beyrut'tan Dâru'l-fikr tarafından on cilt halinde basılmıştır. Beşinci kez, Beyrut'ta 1994 yılında on altı cilt halinde Muhammed Hüseyin el-Arap tarafından tahkik edilmiş olarak basılmıştır. Altıncı kez yine Beyrut'ta 2001 yılında onbir cilt halinde Ali Abdülbârî 'Atıyye tarafından tahkik edilmiş olarak yeni bir baskısı yapılmıştır (Abacı, *a.g.e.*, s. 15).

12 Alusi'nin kısmen geniş bir bibliyografisi için bkn: Alican Dağdeviran, "Şehabuddin Mahmud el-Alusi, Hayatı, Eserleri ve Tefsiri: Ruh'ul-Meani", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2001. Ss. 359-390.

13 el-Hatravi, *a.g.e.*, s. 22.

Mahmud el-Alusi'yi İstanbul'a Yönlendiren Saikler

1842-1849 yılları arasında Bağdat valisi olan Mehmet Necip Paşa ile Alusi'nin arasına bazı kıskançlar girmiş ve valiyi bu alime karşı kışkırtmaları sonucu, Âlûsî'yi müftülük görevinden alan vali, mütevellisi olduğu vakıflardan da kendisini tecrit etmiştir. Aynı zamanda, *İran Sorularına Irak Cevapları* kitabı ile diğer ilmi çalışmalarından dolayı İstanbul'da takdirle anılan bu ilim adamının, padişah Abdumecid'in gözünden düşürmesinde önemli rol oynamıştır. Zira İstanbul'u ziyaret etmesi için kendisine davetiye gönderen padişaha, Necip Paşanın görüşüne uyararak, tefsirini tamamlamak arzusunda olduğundan dolayı, gelen davetiyeye müsbet cevap vermemiştir. Ancak bir süre sonra paşa kendisinden İstanbul'a özür dilemesi gerektiğini bildirmesi üzerine, Alusi Paşa'ya özür mektubunu vermiş, ancak bu mektup, Bağdat'taki Fransız konsolosu aracılığıyla İstanbul'a yollanmış ve dolayısıyla, Alusi'nin Bab-ı Ali nezdinde yabancı bir devletle irtibatlı olduğu intibai bırakmıştır¹⁴. Daha sonra İstanbul'da bulunduğu sırada Bab-ı Ali'de çalışan üst düzey yetkililerden, işten atıldığının neden ve mütesebbiblerinin kim olduklarını öğrenmek isteyen Alusi'ye, Bağdat valisi Necip Paşanın bu işin arkasında olduğu ve neden olarak da yabancı ülkelerden biriyle (Fransa) temas kurmak isteğinin bulunması olarak kendisine bildirilmiştir¹⁵.

Necip Paşanın yerine gelen Abdi Paşa (1849-1850) ise, Alusin değerini bilmiş ve durumunun değişmesini istediği halde bir sonuç alamamıştır. Abdi Paşanın tayini 1267/1850 de Diyarbakır'a çıkınca, Alusi de bunu fırsat bilip eski görevlerine dönmek için padişaha, o yıl bitirdiği tefsirini takdim etmek üzere İstanbul'a hareket etmiştir. Buraya vardığında ilk olarak Şeyhulislam Arif Hikmet'i ziyaret etse de, kendisine yapılan iftiraldan dolayı gerekli ilgiyi görememiştir. Ancak daha sonra Alusi'nin gerçek ilmi seviyesini anlayan şeyhulislam, kendisine iltifat etmiş ve sürekli meclisinde, kendisine yakın olmasını sağlamıştır. Bununla yetinmeyip Sadrazam Mustafa Reşid Paşayla görüşürmüş ve o da Padişah nezdinde gerekli

.....

¹⁴ el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 25.

¹⁵ el-Hatravi. *a.g.e.*, s. 57. Böyle bir töhmeti kesin bir dille reddeden Alusi, Bağdatta bazı kıskançların bu tür bir iddiada bulduklarını ve Necip Paşanın onların oyunlarına geldiğini bildirir.

girişimde bulunmasından dolayı, daha önce oluşan buzlar erimiş, padişahın takdirine şayan olmuş ve eskiden olduğu gibi hocanın ilmi seviyesine uygun irade çıkarmasını sağlamıştır ve (29 Recep 1267/29 Mayıs 1851 de) çıkan bu iradede, yazdığı *Ruh'ul-Meani* tefsirinden dolayı kendisine lütuf ve ihsanda bulunulması istenmiş¹⁶, (12 Şevval 1267/9 Ağustos 1851 de) bu tefsir padişaha takdim edilmiştir¹⁷. Bu arada hazineden kendisine sabit bir maaş bağlanmış¹⁸, Şeyhulislam Arif Hikmet de kendisine Elli bin kuruş yardımda bulunmuştur. İstanbul'da kaldığı süre içerisinde buradaki meşhur ilim adamları ve kültür erbabıyla ilmi sohbetlerde bulunmuş, hem onların hem de yöneticilerin üstün takdirini kazanmasına ve Erzurum'a kadı olarak atanmasına¹⁹ rağmen, Bağdat'a dönmüştür²⁰.

Mahmud el-Alusi'nin İstanbul'da İkametinin İlmî Semeresi

Alusi, İstanbul'a 1267 yılının C. Evvel ayının altısı (8 Mart 1851) Perşembe günü ulaştığını zikretse de²¹, başka bir kitabında Ramazan ayının 28 inde (26 Temmuz 1851) ulaştığını bildiriyor²². Anlaşıyor ki ilk tarih Bağdat'tan İstanbul'a hareket ettiği tarihtir. Ancak 2.tarih te arşiv belgelerindeki tarihlerle örtüşmüyor. Zira Alusi'ye tefsirinden dolayı lütuf ve ihsanda bulunulmasıyla ilgili irade, az önce aktarıldığı gibi (29 Recep 1267/29 Mayıs 1851) de çıkmıştır. Dolayısıyla onun bu tarihten önce İstanbul'da olması gerekir. Buradaki yaklaşık 15 aylık ikametinin²³ semeresi olarak (Cumartesi, 1268 yılı Şevval ayının 21

.....

16 BOA.A.MKT.UM.61/66.

17 BOA.A.MKT.MHM.35/30 daha sonra, 12 Zilkaade 1267/7 Eylül 1851 de Ragıp Paşa Kütüphanesine gönderilmiştir (BOA.A.MKT.MHM, 36/37).

18 Hazineden kendisine bağlanan bu maaş ve daha fazla bilgiler için bkz. BOA.A.MKT.MHM; 40/86, 54/49; İ.DH.243/14791; MVL.110/41.

19 el-Alusi, Mahmud/ *Ğaraib'ul-İğtirab*, age, s. 130.

20 el-Hatravi. *a.g.e.*, s. 25-27.

21 el-Alusi, Mahmud, *Neşvetu's-şemûl fi's-sefer ilâ İstanbul* (yazma). s. 3.

22 el-Alusi, Mahmud, *Ğaraib'ul-İğtirab*, s. 3.

23 el-Hatravi.*a.g.e.*, s. 27.

inde saat dörtte: 7 Ağustos 1852, İstanbul'dan Bağdat'a doğru hareket etmiştir) ve edindiğimiz bilgiler çerçevesinde burada beş kitap yazmıştır. Bunlar:

1. *Neşvetü's-Şemûl²⁴ fi's-sefer ilâ İstanbul: Âlûsî'nin, Bağdat'tan İstanbul'a gidiş seyahatini anlattığı eseridir. Eser, h. 1291 yılında Bağdat'ta basılmıştır.*
2. *Neşvetü'l-Mudâm fi'l-Avdati ilâ Dari's-selâm: Âlûsî'nin, İstanbul'dan Bağdat'a dönüşünü anlattığı eseridir. Eser, h. 1291 yılında Bağdat'ta basılmıştır.*
3. *Keşfu't-Turra 'ani'l-Ğurra: Ebû Muhammed Kâsım b. Ali el-Harirî (516/1122)'nin Arap dili hakkında yazdığı ed-Durretü'l-ğavvâs fi evhâmi'l-havâs adlı eseri üzerine yapılmış bir şerhtir²⁵. Eser h. 1301 yılında Şâm'da basılmıştır. Arapça dilinde çok önemli bir yeri olan bu eseri de, İstanbul'da yazmıştır.²⁶*
4. *Şehiyyü'n-Neğem fi Tercemet-i Şeyhi'l-İslâm Ârifî'l-Hikem: Âlûsî'nin Şeyhü'l-İslâm Ârif Hikmet'in hayatına dair yazmış olduğu biyografik bir eseridir. Eser, 1953 yılında Beyrut'ta basılmış, 1983 yılında rahmetli Muhammed el-İyd el-Hatravi tarafından tahkikli neşri yapılmıştır²⁷. Buna ek olarak Alusi'nin kendi hayat hikayesini ele aldığı ve seyahatın faydalarını anlattığı *Garâibül-iğtirâb ve Nüzhetül-el-bâb* adlı kitabında, İstanbul'da Şeyhulislam Arif Hikmet'le geçirdiği ilmi meseleri de aktarmıştır.²⁸*
5. *Şeceret'ul-Envar ve Nuvar'ul-Ezhar* adlı kitabını da İstanbul'da yazmıştır.²⁹

.....

24 Şemul Arapçada kuzey rüzgarı denildiği gibi, içki manasına da gelir.

25 Abacı, *a.g.e.*, s. 13.

26 el-Hatravi. *a.g.e.*, s. 20.

27 el-Hatravi. *a.g.e.*, s. 21.

28 el-Hatravi. *a.g.e.*, s. 19.

29 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*. s. 22.

İstanbul seyahatinin ilmi semeresi olan adı geçen kitapların dışında, *el-Ecvibe'l-İrakiyye fi'l-Esilet'il-İraniyye* kitabı, 1317 de İstanbul'da basılmıştır.³⁰

Mahmud el-Alusi'nin İstanbul'da Görüştüğü Şahsiyetler

Alusi'nin hatıralarının önemli özelliklerinden biri de, Bağdattan İstanbul'a kadar takip ettiği yol güzergahındaki şehir ve beldelerde, görmek istediği ve karşılaştığı ilim adamları, kadı, müftü ve öğrencilerden bahsetmesi, kendisinden icazet isteyenlere bunu düzenleyip vermesidir. Hatta verdiği icazetnamelerin bir kaçını *Neşvetu's-şemûl* adlı kitabına aktarmasıdır. Bunların dışında yol güzergahında karşılaştığı yöneticiler hakkında da bazı önemli bilgiler vermiştir.

Alusi'nin İstanbul'da görüştüğü şahsiyetler, devletin o dönemdeki en üst yöneticileridir. Gerçi dönemin padişahı Abdülmecid'le görüştüğüne dair kitaplarında bir bilgiye rastlamadık, ancak padişahla arasındaki buzların erimesinden dolayı kendisine maaş tahsisıyla ilgili iradenin çıkması, böyle bir görüşmenin gerçekleşmiş olabileceğine yorumlanabilir. Özellikle telif ettiği tefsirini padişaha takdim etmesinden bahsetmesi, dönemin teamülleri gereği kendisiyle görüşmüş olması gerekir diye düşünüyorum. Bunlara ek olarak padişah tarafından kendisine 25 bin kuruş ile taltif edildiğini bildirmesi³¹ de bu görüşmenin gerçekleşmiş olabileceği varsayımın güçlendirebilir.

İstanbul'da görüştüğü şahsiyetlerden dönemin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa³², sadrazam müsteşarı Keçecizade İzzet Molla'nın oğlu Fuad Paşa³³, daha önce Irak'ta görev yapan Evrak Müdürü Necip paşazade Cemil bey, Divan efendisi Veli Bey³⁴, Ziyadezade Abdulkadir Paşa ile Bab-ı Ali'den isimlerini zikrettiği başkaları yer almaktadır³⁵.

.....

30 el-Hatravi. *a.g.e.*, s.18.

31 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, *a.g.e.*, s. 130.

32 Alusi, Sadrazam Mustafa Reşid Paşanın kısa özgeçmişini ele alarak kendisini metheder (el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 119-121).

33 el-Alusi, *Neşvetu's-şemûl*, s. 65.

34 el-Alusi, *Neşvetu's-şemûl*. s. 66.

35 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 121, 126, 128, 129.

Yine İstanbul'da görüştüğü ve kendilerini medhettiği şahıslardan, II. Mahmud'un damadı Tersane Müşiri M. Ali Paşa, tevazusunu dile getirdiği Sivas valisi ve bir yıl sonra (1268/1852) sadrazam olan Hamdi Paşa, yine II. Mahmud'un büyük damadı Tophane Müşiri Ahmed Fethi Paşa³⁶, Serasker Mehmet Paşa, Meclis-i Ahkam Reisi Rıfat Paşa, Hariciye Müşiri Ali Paşa'dır³⁷. Bunları zikrederken ahlaki sıfatlarına değinmeden geçmez, hepsinin mütevazi olduklarını ve kendisine saygı gösterdiklerini bildirir. Hatta bunlardan, Avrupa'da okuduklarından dolayı kendilerini tenkid edenlere şiddetle karşı çıkar³⁸.

Alusi'nin İstanbul'da görüştüğü devlet erkaniyla beraber, Arap aleminde daha önce bulunan üst düzey görevliler ile buradan gelenlerle de görüşmüştür. Bunlardan Cidde'nin eski valisi Hasip Paşa³⁹, Mekke'nin eski kadısı Tevhid Efendi⁴⁰, Mekke'nin eski emiri Şerif Muhammed bn Avn⁴¹.

Ancak İstanbul'da karşılaştığı ve kendisine çok saygı duyduğu ender şahsiyet hiç şüphesiz Şeyhlislam Arif Hikmet'tir⁴². Zira Alusi'nin, hem ilmine duyduğu saygı, hem elalemin işlerini yürütmesinden herkesin kendisine dua ettiğini belirttiği bu nadide şahıs, iftiraya uğrayan Alusi'nin elinden tutmuş, padişahla arasının bulunmasına yardımcı olmuş ve daha sonra kendisine yüklü bir para bağışında bulunmuştur. İşte bütün bu nedenlerden dolayı, Şeyhulislam Arif Hikmet hakkında, şanına yakışır bir kitap yazmıştır. Daha sonra bu kitap, şeyhulislam'ın Medine'de kurduğu nadide vakıf kütüphanesinden yararlanan Medineli akademisyen ve edebiyatçı yazar rahmetli Muhammed İyd el-Hatravi tarafından tahkik edilerek 1983 te yayınlanmıştır.

Alusi, İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, özelliklerini bitiremediği ve vezirliğin kendisine az geldiğini nitelendirdiği Mehmed Hamdi

.....

36 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*.s. 133, 134-135.

37 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*.s. 138.

38 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*.s. 135.

39 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*. s. 158.

40 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*. s. 171.

41 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*. s. 200.

42 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*. s. 117-118.

Paşanın konağına iner⁴³. Bu konak ve içerisinde oturanları hayırla yadederek, cenab-ı Allah'tan onları korumasını diler, zira burada ikamet ettiği zaman sürecinde kendisine karşı en ufak bir eksikliği göremediğini, tam tersine misafirperverlikte had safhaya ulaştığını bildirir. Ancak burada kaldığı bir sürede yalnızlıktan şikayet eder⁴⁴. Zira kendi durumu hakkında ne yapmak gerektiği konusunda hayret içindedir: Kime gidecek? Kendisine atılan iftiraları nasıl bertaraf edecek? Kim elinden tutup, gerçeklerin ortaya çıkmasına yardımcı olacak? Bütün bu soruları aklından geçirirken, birden kendisini avutmaya çalışır: Mademki hilafetin merkezine ulaştım, hiç şüphesiz cenab-ı Allah elimden tutar, diyerek Şeyhulislam efendiyi ziyaret etmeyi kararlaştırır⁴⁵. Hemen koşar adımlarla gider, karşısında Arif Hikmet efendiyi bulur, mübarek simasından etkilenip ellerini öpmek ister, ancak o izin vermez. Kendisine, bir babanın çocuğu gibi şefkat elini uzattığını bildirir. İşte elalemin kendisine duada bulunduğu Şeyhulislamın üstün ahlaki seciyelerine vakıf olduktan ve ilmi seviyesini gördükten sonra, biyografisini ele aldığı *Şehiyyü'n-neğam fi tercemet-i Şeyhi'l-İslâm Ârifi'l-hikem* kitabını yazmaya başlar⁴⁶.

Alusi'nin İstanbul'da bulunduğu sürede, ilminden dolayı devlet erkanı tarafından kendisine derin bir saygı gösterildiğini, özellikle *Garaib'ul-iğtirab* kitabında anlatır. Bununla beraber, İstanbul'a geliş nedeni olan amacının gerçekleşmiş olmasından dolayı, devlet idaresinde bulunan yöneticilere bakış açısı çok müsbettir. Onlardan bahsederken mütevazi olduklarını, hem gençlerinin hem de yaşlılarının üstün ahlaki seciyelerine vurgu yaparak, من لبن اللين متراضعون, yumuşak süttten emzirilmişlerdir⁴⁷ der. Her defasında Bab-ı Ali'de çalışanları hayırla yadetmekten geri kalmaz⁴⁸.

.....

43 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 106.

44 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 106.

45 Bağdat valisi Necip Paşa zamanında Şeyhulislam Arif Hikmet, kendisine İstanbul'u ziyaret etmesi için davetiye gönderdiği halde, Necip Paşa'nın buna engel olduğunu bildirir (el-Hatravi, *a.g.e.*, s. 56).

46 el-Hatravi. *a.g.e.*, s. 45-47.

47 el-Alusi, *Neşvetü'l-mudam fi'l-avde'ti ilâ Dar'is-Selam*. s. 4.

48 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*. s. 119.

İslam Hilafetinin Merkezi olarak İstanbul

Samsundan gemiyle dört günde İstanbul'a ulaşan Alusi⁴⁹, burayı ilk gördüğü an, kaleminin buranın vasıflarını nitelendirmede yeterli olmadığını bildirmekle mutluluğunu dile getirmekte, Osmanlı devletinin yücelmesi için niyazda bulunmaktadır. Harem iskelesinde karaya inmeden önce, yol arkadaşlarıyla nereye gideceğini kestiremez. Abdi Paşa'nın kethudası, Paşa'nın konağına inmesini davet ettiği esnada, Hamdi Paşa tarafından birinin kendisini karşılamaya geldiğini görür ve paşanın, Çengelköy'deki konağında kendisini beklediğini söyler. Ancak gümrükte eşyalarının muayenesinde, beraberinde getirdiği ve padişaha takdim edeceği kitaplarının kaybolmasından korkarken, gümrük memurlarının kendisine saygı duyduklarını ve sandıkların açılmadan kendisine teslim edildiğini bildirir⁵⁰.

Alusi İstanbul'da Hamdi Paşa'nın konağında bir süre kaldığı halde, devlet erkanıyla görüşüp ilmi seviyesinden dolayı takdirle karşılanıp, adet olduğu üzere devletin üst düzey şahsiyetlere ayırdığı, "Dar'ud-Diyafeh" diye bilinen ve Laleli camisine yakın olan misafirhanesine konuk edilir. Burada kendisine çok saygı gösterildiğini söyler. Etrafında, büyüklerin ev ve konaklarının bulunduğu bu misafirhanede, kendisiyle beraber ismiyle müsemma Tahir efendi diye andığı birisi ile, ümmetin salih ilim adamlarından ülkesinden hicret ederek İstanbul'a gelen Dağıstanlı Şeyh Ali efendinin bulunduğunu bildirir⁵¹. Daha sonra kendilerine, Cava sultanı Nasıruddin bn Muhammed'in temsilcisi olarak İslam Hilafetine bağlılığını bildirmek için İstanbul'a gelen ve başkanlarının Muhammed Ğavs efendi olduğu bir heyetin katıldığını bildirir⁵².

Burada açıklamasını önemli gördüğüm bir hususu belirtmek istiyorum. İstanbul Osmanlı İslam hilafetinin başkenti olması sebebiyle, İslam alemi nezdinde önemli bir konuma sahiptir. Buraya İslam Aleminin çeşitli ülke ve bölgelerinden heyetler gelmekte,

.....

49 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*. s. 105.

50 el-Alusi, *Neşvetu's-şemûl*. s. 61-62.

51 el-Alusi, *Neşvetu's-şemûl fi's-sefer*. s. 65-66.

52 el-Alusi, *Neşvetu's-şemûl*, s. 66.

hem hilafeti uzma'ya bağlılığını bildirmekte, hem de sıkıntı içinde olanlar, problemlerine çare bulmak için halifeye başvurmaktadır. İşte Alusin bir kaç defa hilafetin merkezi diye İstanbul'dan vurgu yaparak bahsetmesi, bu açıdan önemlidir⁵³. Hatta bu merkez onun gözünde o kadar yüksek bir seviyede ki, *Garaib'ul-iğtirab* kitabının Besmeleden sonraki ilk satırında, "Dar'ul-Hilafe" (İstanbul) ye selamete ulaştırdığı için cenab-ı Allah'a şükretmektedir⁵⁴. Bundan dolayıdır ki, İstanbul'dan Samsun üzerinden Bağdat'a hareket ettiğinde, beraberinde aynı gemide Trabzon üzerinden Tiflis'e, orada bulunan ve Moskof'un istilasına maruz kalan müslüman tüccarların problemlerine çare bulmak için, eski Erzurum valisi Abdurrahman Paşanın oğlu Mehmet Emin Bey'in devlet tarafından gönderildiğini bildirmektedir⁵⁵. Çünkü tüm Müslümanların başkenti olan İstanbul'a, onların problemlerine çare bulmakla sorumlu gözüyle bakmaktadır.

Bunun dışında Osmanlı devletinin çeşiti bölgelerinden de İstanbul'a ayan, ilim adamı ve kültür erbabı gelmektedir. Alusin kendisini İstanbul'da kaldığı misafirhanede ziyaret eden Iraklılardan bahsetmesi⁵⁶, aynı zamanda Şamlı hekimin, şöhretini duyduğu tefsirini görmek için misafirhanede kendisini ziyaret etmesi⁵⁷, hem orada bulunan Iraklı, şamlı ve diğer Arapların varlığı, hem de Alusi'nin onlar nezdinde şöhret sahibi ve saygın bir ilim adamı olması açısından önemlidir.

Alusi'nin gözünde İstanbul, asırlarca İslamın mihmandarlığını yapmış, müslümanların alnını İslami fetihlerle yükseltmiş, gazilerin ocağıdır. Din ve Dünya faziletleriyle tarihin sayfalarına altın mürekkeple yazılmış bir medeniyetin merkezidir.⁵⁸

.....

53 el-Alusi, *Neşvetu's-şemûl*. s. 66.

54 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 2.

55 el-Alusi, *Neşvetu'l-mudam fi'l-avde'ti ilâ Dar'is-Selam*. s. 4.

56 el-Alusi, *Neşvetu's-şemûl*, s. 66.

57 el-Alusi, *Neşvetu's-şemûl*. s. 67.

58 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*. s. 113-114.

Mahmud el-Alusi'nin Kitaplarında İstanbul

Alusi, her ne kadar İstanbul'a gidiş ve dönüş seyahatıyla ilgili iki kitap yazmışsa da, buranın vasıfları hakkında çok az bilgi aktarmıştır. Diğer kitaplarında da olsa İstanbul'un vasıflarını mümkün mertebe dile getirmeye çalışmıştır. Mesela Şeyhulislam Arif Hikmet'in biyografisini ele aldığı kitabının önsözünde, Haliç'e ulaştığında şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: Her iki tarafta bulunan saray ve konakların gözleri kamaştığını, Dünya güzelliklerinin burada toplandığını, buranın Cennetten nakışlanan bir kopyası olduğunu yazar. Havasının esinti, suyunun Cennetteki tesnim, toprağının misk kokulu, taşlarının cevher, gezegeninin uyanık, atmosferinin açık, Temmuz'unun Teşrin (Ekim ayı) olduğunu yazar, otlarını ise yaban gülüne benzeter. Zira onun gözünde İstanbul seyir ve temaşa tepesi, hatıraların neşve nema bulduğu bir yer, oraya gelmeden önce onu nitelemenin mümkün olmadığı, onu görmeden düşüncenin aciz kaldığı bir mekandır⁵⁹. Yani bir nevi Cennetten bir parça gözüyle bakar. Ondaki yaklaşık yarım asır sonra İstanbul'a gelen Mısırlı şair Ahmed Şevki'de de bunu görebiliriz⁶⁰.

Aynı şekilde *Garaib'ul-iğtirab* kitabında da İstanbul'a varış anını yazar, Hamdi Paşa'nın konağına indiğini bildirir, fakat konağın bulunduğu Çengelköy'ün, İstanbul'dan görünse de dışında olduğunu yazar. Ancak burada İstanbul isminin nereden geldiğini ve kuruluşunu Romalılar dönemine kadar götürdüğü şehrin uzak geçmişi hakkında, başka kaynaklardan aktardığı bilgilere yer verir⁶¹. İşte bu enteresan bilgilerden birisi de, Peygamber efendimizin Mekke'den Medine'ye hicretinden 1263 yıl önce Kral Kostantinos tarafından kurulan bu şehrin isminin, İstanbul olarak verildiğini ve manası da, Kralın evi olarak geçtiğini bildirmekle beraber, meşhur görüşün Kostantiniye olduğunu yazar⁶².

.....

59 el-Hatravi, *a.g.e.*, s. 44.

60 Süheyl Sapan, "II. Abdülhamid Döneminde Arap Elitleri Gözüyle İstanbul", *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, 27-29 Mayıs 2014, İstanbul:29 Mayıs Üniversitesi. s. 298.

61 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 106-107.

62 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 108.

Sur içindeki İstanbul'un üçgen şeklinde olduğunu ve açılarının birbirine oranlarını bildirirken, şehrin karşısında bulunan Galata'nın orta nüfuslu bir köy olduğunu ve İstanbul'la arasında üç köprünün ulaşımı sağladığını haber verir⁶³. İşte Alusi'nin bu görüşünden yola çıkarak, şehri ziyaret ettiği dönemde İstanbul isminin yalnızca sur içindeki mekana itlak edildiğini kabul edebiliriz.

Az önce işaret edilen ve üzerlerinden geçenlerden ücret alınan üç köprüden 1.sinin II. Mahmud, 2.sinin oğlu Abdulmecid ve III. sünün de orada bulunduğu sürede zenginler tarafından yapıldığını aktaran Alusi, 2.köprünün Sultan Abdulmecid tarafından Dar'uş-şifa'ya vakfedildiğini bildirirken, bu köprünün gelirlerini fakir ve kimsesiz hastalara bağışladığı için Abdulmecid'e dua etmekte, Dünya varoldukçe devletinin devamını dilemektedir⁶⁴.

Ayasofya'dan bahsederken, Kisra sarayının bunun ancak bir köşesi, Bağdattaki Halifeler Camisinin de Ayasofyanın ancak bir sütunu olabileceğini belirtir ve kıyamet gününe kadar İslamın bir mabedi olarak kalacağını (kalmak istediği dileğini) yazar.⁶⁵

Alusi, İstanbul'daki sahabe ve evliya hakkında da kısa bilgiler verir. Bunların başında da Hz. Ebu Eyyub el-Ensari'yi zikreder. Kabrinin Ak Şemseddin'in işaretleriyle Fatih tarafından ortaya çıkarıldığını belirtir⁶⁶. Bu sahibinin kabrini geçtikten sonra, meşhur bir mesire yeri olup Kağıthane denilen ve havasının hoş olduğu bir mekandan bahseder. İstanbul'un doğusunda karada yer alan ve Üsküdar denilen mekanın ise otuzbin veya daha fazla bir nüfusu barındırdığını bildirir.⁶⁷

Her şeyiyle İstanbul'a hayran olduğu intibasını uyandıran Alusi, tarihçilerin bu şehrin vasıflarını sayarken, Bağdat gibi abartılı bir şekilde anlattıkları varsayımına karşı çıkar. Hayır, öyle bir şey söz konusu değildir, gerçekten de her tarafı düzenli, yek diğeriyle uyumlu bir mekan olduğunu, konak ve saraylarının en geniş zihinlerin bile

.....

63 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 109.

64 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 109.

65 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 108.

66 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 109.

67 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. 110.

idrak edemeyeceği, Cennet saraylarıyla aynı güzelliği paylaştığı kanaatindedir. Oradaki bahçelerin görmeye değer olduğunu, ağaçlarının çok yapraklı ve sarmaşıklı, birbirlerine o kadar yakın ki, aşıkların bile birbirlerine bu kadar yaklaşamadıklarını yazar. Hatta Alusi İstanbul'un sevgi seline o kadar kapılır ki, adeta Cennet vurgusunu yapar. Orada gönüllerin tatmak istedikleri, gözlerin görmeği arzu ettiği herşeyin bulunduğunu aktarır.⁶⁸

Hiç şüphesiz Alusi'nin kitaplarında dile getirdiği İstanbul'un vasıfları, yukarıda anlatmaya çalıştığım bilgilerle sınırlı kalmayıp, daha başka vasıfları da aktarmıştır. Örnek olması açısından, *Garaib'ul-iğtirab* kitabının bir kaç yerinde İstanbul'dan bahsederken, anlatmak istediği sıfatların anlaşılması için, içinde yetiştiği Bağdat ile mukayesede bulunur. Bu bağlamda Haliç'in genişliğinin anlaşılması için, Bağdat'taki Zevra köprüsünün dört katı olduğunu bildirir⁶⁹. Çünkü Alusi, Arap okuyucuya hitap etmektedir. Dolayısıyla Arap aleminden bazı benzetmelerde bulunması pek tabiidir. Yine bu bağlamda İstanbul'un hamamlarından bahsederken Şam ve Halep'teki hamamlarla bir mukayese yaptığını görebiliriz⁷⁰.

Alusi'nin hayran olduğu İstanbul'u en güzel vasıflarla yad etmesinin yanında, bir kaç şeyden şikayetini dile getirmekten de geri kalmamıştır. Bunların başında, kendisine musallat olan ve uykusunu kaçıran tahta kurusu⁷¹ ile hiç kimseye gülümsemeyen ve herkesin mali işlerini aksattığını bildirdiği Maliye Nazırı Nafiz Paşadır⁷². Ayrıca devlet tarafından aylık iâşe bedeli olarak kendisine 3000 kuruş tahsis edildiği halde, kaldığı devlet misafirhane müdürü tarafından bu meblağın yalnızca üçte birinin eline geçmesinden de şikâyet etmiştir.⁷³

.....
68 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. II3.

69 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. II5.

70 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. III.

71 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. I22.

72 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. I27.

73 el-Alusi, *Garaib'ul-iğtirab*, s. I22-I23.

Sonuç

Nisbeten kısa bir ömür yaşayan (52 yıl) Bağdat'ın değerli ilim adamlarından Mahmud el-Alusi, yazdığı kitaplardan dolayı İslam ilimleri ile edebiyat alanında özgün bir konumdadır. Dolayısıyla böyle bir şahsiyetin İstanbul hakkındaki değerlendirmeleri de çok önemlidir. Bu açıdan 19. asrın ortalarında İstanbul ve buradaki devlet erkanı hakkındaki izlenimleri, bir gezginden ziyade bir ilim adamının olumlu bakış açısını yansıtmaktadır. Devlet erkanı tarafından ilminden dolayı kendisine gösterilen ilgi, Osmanlı payitahtının taşradan gelen ilim adamlarına gösterdiği ilginin bariz örneklerinden sayılabilir.

Bu tebliğde dile getirmeye çalıştığım Alusi'ye sadece bu çalışmayla hakkını veremeyeceğimi, onun çeşitli platformlarda ele alınması gereken bir şahsiyet olduğunu vurgulamam gerekir. Bununla beraber, Arapça olarak ele aldığı, en azından üç eserinin (*Garaib'ul-İğtirab ve nüzhet'ul-elbab fi'z-zihabi ve'l-ikameti ve'l-iyab, Neşvetu's-şemûl fi's-sefer ilâ İstanbul ve Neşvetu'l-mudâm fi'l-'avdati ilâ Dari's-selâm*) Türkçe'ye kazandırılması gerektiğini belirtmek istiyorum. Zira bunların ilki, dönemin İstanbul'u açısından ne kadar önemliyse, diğer iki kitabın da, Bağdat'tan İstanbul'a kadar yol güzergahında bulunan ve Anadolu'nun çeşitli şehir ve beldeleriyle, buralardaki gündelik hayatın yansımalarını aktarmasından dolayı önemli olduklarını düşünüyorum.